

13. Слюніна О. В. Концепт *земля* в українській мовній картині світу: лінгвокогнітивне осмислення / О.В.Слюніна // Лінгвістика [Збірник наукових праць]. – Луганськ: ЛНПУ, 2009. – № 1(16). – С. 159–169.
14. Уфимцева А.А. Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка) / А.А. Уфимцева. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1962. – 288 с.
15. Шуляк С. Лексична інтерпретація концепту *земля* у поезії Євгена Гуцала / Світлана Шуляк // Вісник Львівського університету. – 2004. – Вип. 34. Ч. II. – С. 249 – 253.
16. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Упоряд. М.Шаповал / Янів Володимир. – К.: Знання, 2006. – 341 с.
17. Ярошенко Н. Концептуальна структура словотвірного гнізда в зіставному аспекті / Наталія О. Ярошенко // Мова та культури у новій Європі: контакти і самобутність [Збірник наукових доповідей]. – К.: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2009. – С. 275 – 280.
18. Шкільний словотвірний словник сучасної української мови: 15600 слів у складі 127 гнізд / [Уклад.: Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська та ін.] – К.: Наукова думка, 2005. – 264 с.

*The article deals with derivational implementation concepts **earth** and **sky**. The importance of land as an object word creative determination confirms one of the largest terminals in the Ukrainian language – 143 units, from which selected core meaning under the basic features of the concept – the soil, the top layer of the crust, country. Significantly poorer derivational slot tokens sky (22 units) confirms the relative peripheral concept in the world Ukrainian model. Derivational confirmed high conceptual status characteristics «visible above the ground airspace in the shape of the dome» and removed another important conceptual element – blue color.*

Keywords: *concept, conceptual sign, derivation, derivational slot, derivative of the word.*

УДК 811.161.2'373

Галина Філь (Дрогобич)

СИМВОЛИ ЯК СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ КОМПОНЕНТИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ МІКРОСИСТЕМИ “ФАУНА”

У статті проаналізована група фразеологічних одиниць української мови мікросистеми “Фауна” з компонентами-символами, що є етнокультурними маркерами в мовній картині світу; з’ясовано, що апарат символів як структурних компонентів стійких сполучень неоднорідний; зазначено, що словесна символіка фразеологічних одиниць відображає матеріальне і духовне життя українського народу – суспільні взаємини минулих епох, заняття людей, їх ви-

робнича діяльність, побут, мораль, сімейні відносини, природні обставини буття, своєрідність рослинного і тваринного світу. Виділено тематичні групи українських фразеологізмів із компонентами-символами – орнітологічними та анімалістичними.

Ключові слова: *фразеологічні одиниці, стійкі поєднання, слова-символи, компоненти-символи, кваліфікатори, символічна основа, лексема-компонент, етнокультурні маркери, фразеологічні одиниці, структурні компоненти, символічне значення, словесна символіка, мовна картина світу, мікросистема.*

Постановка проблеми. Мова як явище, що розвивається разом із розвитком суспільства, є разом із тим унікальною скарбівною людського досвіду, тож усі без винятку мови містять у своєму складі численні національно-культурно марковані одиниці, семантика яких пов'язана з інформацією культурологічного характеру. Причому інформація ця порізному й неоднаковою мірою відображена в одиницях різних мовних рівнів. Чи не найяскравіше вона відтворена у фразеологізмах, зокрема в їхніх компонентах-символах.

Людина живе у світі символів, що своїм походженням сягають як давніх часів формування мови, мислення, уявлень про світ, міфологічної свідомості та мистецького синкретизму, так і нових, пов'язаних із науково-інформаційними технологіями. Найповніша символічна картина світу, як зазначає М. Дмитренко, збережена в мові та фольклорі [2].

Символіка – поняття загальнолюдське і національно-специфічне, етногенетичне. Дослідження останнього аспекту символіки надзвичайно актуальне, особливо – всебічне вивчення первісної символічної системи та її еволюції в генетично архаїчних тисячолітніх етносів. Саме такою і є українська система символічного відображення світу. Вона належить до найдавніших і найбагатших систем традиційної культури на планеті [7, 7]. Тож цілком слушно її вивчення вважають важливою сходинкою на шляху пізнання мікрокосму української нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Символи (або кваліфікатори, тобто компоненти, які посилюють ознаку, збільшують інтенсивність) тлумачать на побутовому, філософському, естетичному, психологічному, а також і на лінгвістичному рівнях. Розуміння символу і символіки має власну специфіку й у фразеології. Якраз у компонентах-символах, що є основою фразеологічних одиниць, відбивається матеріальне і духовне життя українського народу – суспільні взаємини минулих епох, заняття людей, їх виробнича діяльність, побут, мораль, сімейні відносини, а також природне середовище, в якому жив і живе український народ, своєрідність його рослинного і тваринного світу [1, 38].

Фразеологічні контексти, стверджує В. Кононенко, відкривають значні можливості для пізнання взаємодії символу і метафори, символічно-го і метафоричного значень, а на цій основі і факторів структурування внутрішньої форми фразеологічних одиниць [4, 31].

Образно-символічного змісту набувають передусім назви на позначення явищ і предметів довкілля, побуту, культури; актуальні з цього погляду й елементи, що фіксують традиції, звичаї, світогляд і спосіб мислення українців. Образно-символічне значення передають слова, пов'язані з народними уявленнями про добро і зло, гідність і підлість, пристойне і непристойне, інші морально-етичні норми [5, 171]. Значущими для пізнання духовного універсуму української нації є фразеологічні одиниці мікросистеми “Фауна”, але про всебічне, ґрунтовне осягнення їхнього образно-символічного змісту поки що не йдеться: на сьогодні їх обстежено лише в поодиноких працях [1; 2; 4].

Постановка завдання. У центрі нашого дослідження – фразеологічні одиниці української мови мікросистеми “Фауна”. Аналіз їхньої семантичної структури дав можливість виявити в них компоненти-символи – ті мовні значення, які відображають, фіксують і передають від покоління до покоління особливості того чи того етносу (звичаї, традиції, вірування, морально-етичні оцінки, соціальні відносини, психічний і фізичний стан людини) – усе, що брало і бере участь у формуванні культурних кодів, що визначає менталітет народу.

Виклад основного матеріалу. Компонентами-символами в структурі українських фразеологічних одиниць мікросистеми «Фауна» є загальнозживані слова двох семантичних груп – назви птахів (*сокіл, голуб, зозуля, орел, беркут, лебідь, сова, сорока*) і назви тварин (*вівця, баран, осел, віл, заєць, вовк, ведмідь* та ін.). Відповідно до цього українські фразеологічні одиниці з компонентами-символами як етнокультурними маркерами поділяємо на такі тематичні групи.

I. Фразеологічні одиниці з орнітологічними компонентами-символами.

Звернення до світу птахів як джерело знань про довкілля відносять до часів міфологічних уявлень про перетворення птахів у людей. Так, окрему групу становлять фразеологічні одиниці зі словами-символами на позначення назв птахів. Лексема *сорока* символізує балакучість, хвальковитість у стійкому вислові *сорока на хвості (на крилі) принесла* ‘кому-небудь стало відомо про щось (коли нема бажання називати джерело інформації)’: – *Оце сорока на хвості принесла, що ви збираєтесь переселятись (М. Стельмах)*; як (*мов, ніби*) *сорока на хвості розносить / рознесла* ‘швидко поширюються якісь чутки’: *По Веселій, мов сорока*

на хвості розносить щоразу, яка там цього вечора юшка заварювалась ... і які клались приправи (О. Гончар).

Ворона в українців – символ провісника горя, страждань, смерті, похорону, загибелі, пророцтва, нечистої і зловісної пташки, породженої чортом. За В. Кононенком, вона “уособлює дурне, погане, недобре, некрасиве тощо, частіше вживається стосовно негарної жінки, рідко – чоловіка: *Нащо вороні великі “розговори”, коли вона знає своє “кра”* [3].

Білі ворони (альбіноси) надзвичайно рідко трапляються в природі, вони дуже помітні і менш життєздатні, ніж їхні чорні родичі, тому в літературній мові вислів “біла ворона” символізував незвичайну людину. За вороною, каже М. Дмитренко, закріпилися “фольклорні риси” роззявкватості, ліновості, вайлуватості, тому вони на влаштованих птахами виборах прогавили всі керівні посади та титули (царя, губернатора, справника тощо) і залишилися з “воронячим носом”. Не випадково роззяв називають “воронами”, “гавами”. Про людину, яка щось забула чи не помітила, кажуть: “прогавив нагоду”, “зловив гаву” [2, 189–190].

Натомість голуб – символ щирої любові, злагоди, ніжності, пор.: *як голубки – (зі словом жити) ‘у повній злагоді, дуже дружно’: А подивись, як Бондаренко панькається тепер з своєю молодогою жінкою. Наче ті голубки живуть (Л. Яновська).* Про вагомість цього символу свідчить і той факт, що на святинях українців – рушниках – чи не найчастішим є мотив голубки та голуба. Вони символізують подружню вірність та щире кохання.

Слова *комар* або *горобець* – це кваліфікатори чогось незначного, малого (малої кількості), слабкого, низького, що відбито в численних українських фразеологізмах, сформованих на їх основі: *як комар наплакав, з комареву ніжечку ‘трохи, дуже мало’, з комарів носок, на комариному салі (жарт. ‘пісний, немашений’), горобцеві по коліна ‘мілко’ або ‘про низьку на зріст людину’: – Далі не заходь, туди не забродь, тільки ось тут і хлопочись на мілкому, де горобцю по коліна ... (О. Гончар).*

II. Фразеологічні одиниці з анімалістичними компонентами-символами.

На створенні мовної картини світу суттєво позначилися народні уявлення про перевтілення людей в тварин, зумовлені традиційним зіставленням поведінки людини і тварини. Українська, як і інші індоєвропейські мови, засвоївши загальну систему образів-символів світу природи, одночасно внесла в їхню інтерпретацію власний національно-культурний компонент, зокрема через виявлення нових особливостей поведінки, характеру тварин.

Найпоширенішими в національному баченні образи хижих і домашніх тварин, як зазначає В. Кононенко, стають фіксованими носіями

певної людської риси (переважно негативної): вовк – кровожерливості, лисиця – хитрості, заєць – боягузтва, ведмідь – сили, неповороткості, віл – терпіння, вівця – покірності, теля – наївності тощо. Саме на основі традиційних поглядів на тварину як уособлення людських рис і властивостей розвинулися символічні значення слів-назв тварин зазвичай досить широкого семантичного набору [5, 194].

Вовк здавна служив символом підступності, небезпеки, неприязні, кровожерливості, ворожості: *дивитися / глянути вовком* ‘проявляти неприязне, вороже ставлення до кого-небудь’: *Тетяна читала про голову там і про кооперацію ... Цього вони не подарують. І так вовками дивляться* (А. Головка); *вовка як не годуй* ‘залишати незмінними погані звички’. Це значення, на думку В. Кононенка, послаблюється або трансформується в інші, не втрачаючи при цьому стрижневого поняття ‘жорстокість’, ‘ворожість’: *впіймати вовка за хвоста* ‘виявити спритність’, *про вовка промовка, а вовк у хату* ‘прийшов той, про кого говорили’ тощо. Оцінка в основному різко негативна. Цей же образ у запозичених фразеологічних одиницях може здобувати додаткові ознаки: пор: *вовк в овечій шкурі* – символ лицемірства, де, однак, зберігається уявлення про вовка як носія рис жорстокості, кровожерливості [4, 36].

Для носіїв української мови образ зайця в стійких висловах *заяча душа, заяче серце* символізує боягузтво, страх (у багатьох народів Африки заєць є символом мудрості та спритності) [6, 31], а лис (лисиця) – хитрість (*старий лис (стара лисиця)*) – ‘зневаж. підступна, зла людина’; *лисом витися (звиватися, крутити, викручуватися)* ‘доглядати за ким-небудь, тобто проявляти свою хитру, підступну вдачу’; *дивитись лисицею (а думати вовком)*; *Лис Микита; хитрий як лис; підшиитий лисом* та ін.: *В серці її все аж кипіло від гніву. В таку мить цей старий лис... тікає від роботи* (В. Собко); *Тільки одна Докія бачить та знає Катрине горе, вона єдина може її втішати і заспокоювати. Але вони [чумаки] і на неї вже вовком дивляться* (В. Кучер).

Мікрополе із загальним значенням ‘домашня тварина’ охоплює значний за обсягом мовний матеріал, який досить часто піддається символізації, адже щоденне спостереження за поведінкою коня, корови, бика, собаки, свині, вівці, барана, ягняти, кози, цапа тощо і порівняння їх з поведінкою, звичками і особливостями людей відкривало можливості для персоніфікації, а через неї – для поступового розвитку в слові-образі символічного значення.

Усвідомлення коня як бойової сили прочитується в стійких сполуках літературного походження *бути на коні* ‘перемогти, відчувати себе добре’ і *бути під конем* ‘зазнати поразки, невдачі’.

Козел (цап) упертий, дурний, незграбний, ненажерливий: *як з козла (цапа) молока* ‘про щось даремне, зайве, непотрібне’; *пускати цапа в капуста, пускати цапа город стерегти* – ‘робити щось таке, що принесе тільки біду’: *Як подивлюся на хист теперішніх людей, На витребеньки їх ... Та що з ними мороки ... Яка пожива з їх?.. Як з цапа молока* (П. Гулак-Артемівський).

Образ барана у фразеологічних одиницях *як баран на нові ворота* – зі словом *дивитися* ‘не розуміючи, розгублено, здивовано’, *як баран в аптеці* – зі словом *розбиратися, розумітися* ‘вживається для вираження повного заперечення змісту слова’, *стадо баранів* ‘натовп, сліпо, бездумно йде слідом за ким-небудь’ – символ тупості: *Розбирається, як баран в аптеці* (Українське прислів’я); – *Геть від мене!* – гримнула [Зуйка] на чоловіків. – *Чого повітрицілися, як барани на нові ворота? Чи не бачили мене зроду* (О. Шияна); – *Я хотів запитати, тобто хотів би знати, хто дав право нещасному доповідачеві ... називати його [народ] стадом баранів* (І. Вільде).

У стійких сполученнях української мови собака сприймається як уособлення негативних рис: *злий, як собака* ‘дуже злий’; *боятися, як скаженого собаки* ‘дуже боятися’; *голодний, як собака* ‘дуже голодний’; *дивитися, як собака на висівки* ‘дивитися дуже уважно’; *присохне як на собаці* ‘легко заживе’; *ні за собаку пропасти* ‘даром пропасти’; *на пси сходити; дражнити собак* ‘драгувати кого-небудь’; *вішати собак* ‘знеславити’; *жити, як кіт із собакою* ‘ворогувати’. Собака як носій рис вірності, відданості вживається (значно рідше) у фразеологізмі *як вірний собака* і має значення ‘дуже відданий, попереджувальний’: *Колісник пихтів, одихався, а вона як навісна, то одскакувала від його, то прискакуючи, горнулася, мов вірна собака* (П. Мирний).

Компонент-символ риба ототожнюється з поняттями ‘млявий’, ‘мовчазний’ і характеризує людину безвольну і безхарактерну. Це значення слова риба знайшло відображення в ряді стійких сполучень: *ні риба ні м’ясо* ‘безвольний, безхарактерний, ніякий’; *мовчати як риба* ‘не говорити ні слова’: *Тепер я бачу, через що “Правда” притягає до собі все-таки чимало людей, – через те, що на світі... страх багато тих людей, що мовляли Ви, ні риба, ні м’ясо, а треба ж їм десь подітись* (Л. Українка); *Та що ж тепер казати? Мовчи, як риба* (І. Микитенко).

Гадюка (гадина, змія) сприймається українцями насамперед як символ зла, підлості, підступності, ворожості. Символічне значення цього слова знайшло відображення у фразеологізмах *гадюку відігрівати біля серця* (пригріти гадюку на грудях) ‘виховати злу, невдячну людину’; *підколотна* (потайна) *гадюка* (гадина) *лайл.* ‘підступна, зловмисна людина’. Слово-

поняття вуж позначає хитрість, приниження і в стійкому виразі **крутився вужем** вживається для створення негативної оціночної характеристики. Негативне ставлення до мухи як до докучливої, уїдливої, неприємної комахи відбилосся у фразеологізмах *крутитися як муха в окропі* ‘метушитися’, ‘хто-небудь не в душі, нервує’; ‘хто-небудь злий, саркастичний’; *мухи в носі грають* ‘хто-небудь гордовитий, пихатий’: *І сьогодні з голови Терентія майже цілий день не виходила циганська скрипка. Вона драгувала його, мов спасівчана муха, вона ж і грала йому, наче на весілля (М. Стельмах).*

Слова-символи (вовк – вівця, вовк – коза, вовк – ягня) і побудовані на їх основі фразеологічні одиниці можуть утворювати зоосемічні синонімічні ряди, а також вступати в антонімічні відношення, де перший компонент уособлює хижака, а другий – беззахисність, слабкість: *жалує як вовк вівцю; боїться як вовк кози; вчепився як вовк до ягнят; і вовки ситі, і кози цілі* [9, 356]: *Всі драпіжники аж легше відітхнули, почувши таку царське мову [про конституцію]. Дух у них уступив, хоч і не знали ще, як властиво цар [Лев] міркує з тою конституцією поступитися, щоб і вовки були ситі, і кози цілі (І. Франко).* Як бачимо, слова-символи, як компоненти фразеологічних одиниць вступають в системні відношення.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що проаналізований фразеологічний матеріал мікросистеми “Фауна” свідчить про різноманітність апарату символів як структурно-семантичних компонентів фразеологічних одиниць української мови. Вони не тільки урізноманітнюють компонентний склад фразеологізмів, а й слугують потужними етнокультурними маркерами країномовної картини світу.

1. Демський М. Українські фраземи й особливості їх творення. – Львів: Просвіта, 1994. – 62 с.
2. Дмитренко М. Символи українського фольклору: Монографія. – К.: УЦКД, 2011. – 400 с.
3. Кононенко В. Ворона // ССКУ. – С. 60.
4. Кононенко В. І. Словесні символи в семантичній структурі фраземи // Мовознавство. – 1991. – № 6. – С. 30–36.
5. Кононенко В. Українська лінгвокультурологія. – К.: Вища школа, 2008. – 327с.
6. Онкович Г. Фразеологізми як національно-культурний компонент українознавства // Дивослово. – 1994. – № 9. – С.12–16.
7. Словник символів / Потапенко О.І., Дмитренко М.К., Кожуховська Л.П. та ін. – К.: Редакція часопису “Народознавство”, 1997. – 155 с.
8. Ужченко В.Д., Авксентьев Л.Г. Українська фразеологія. – Харків: Основа, 1990. – 167 с.
9. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови. – К.: Знання, 2007. – 494 с.

10. Філь Г. Країнознавча цінність фразеологізмів як мовних знаків національної культури // Sbornik prispěvku z mezinárodní konference "Přeměně narodu slovanských III". – Ostrava, 2007. – С.193–202.

11. Фразеологічний словник української мови / Укладачі В.М. Білоноженко та ін. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1993. – 528 с.

12. Фразеологічний словник української мови / Укладачі В.М. Білоноженко та ін. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1993. – 980 с.

The paper analyzed the group of phraseological units Ukrainian language microsystems «Fauna» with components, characters that appear in the ethno-cultural markers of language world, found that the device symbols as structural components of stable combinations are varied, noted that verbal symbols phraseology reflects the financial and spiritual life of the Ukrainian people – the social relations of past ages, classes of people, their production activities, life, morality, family relations, and the environment in which he lived and lives Ukrainian people, the uniqueness of flora and fauna. Highlight thematic groups phraseology Ukrainian language components-symbols – bird and animalistic.

Keywords: phraseological units, stable combinations of words, symbols, components, symbols, qualifier, symbolic framework, the token-component ethno-cultural markers, phraseological units, structural components, symbolic, verbal symbols, language world, Micro.

УДК 821.161.2

Юлія Штибель (Дрогобич)

СЕМАНТИКО-СЛОВОТВІРНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОЦІННИХ НАЙМЕНУВАНЬ У БІБЛІЙНОМУ ТЕКСТІ

У статті з'ясовано роль іменникових засобів реалізації категорії оцінки у створенні системи експресивності в Біблії, досліджено функціональні вияви оцінки на рівні тексту; аналізуються семантико-словотвірні та стилістичні особливості оцінних найменувань у біблійному тексті; висвітлено основні тенденції семантичного розвитку аксіологічних значень іменникових лексем Біблії.

Ключові слова: категорія оцінки, біблійний дискурс, структура оцінки, семантико-словотвірне значення, стилістичне значення.

Категорія оцінки привертає увагу багатьох українських та зарубіжних мовознавців, її розглядають у логіко-семантичному (Н. Арутюнова, О. Вольф, О. Трунова, В. Федосєєв), семантико-прагматичному (Т. Космеда, Т. Маркелова) та комунікативному (Н. Гуйванюк, Н. Іваницька, Д. Перрі) аспектах. Проте жодне дослідження не демонструє огляду